

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-5-69-44>

УДК 343.214(477)

Лаврович Д.С.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ОЦІНОЧНІ ПОНЯТТЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена концептуальному дослідженню інституту оціночних понять в кримінальному праві України. Характеризується правова природа, сутність та ознаки оціночних суджень. Наведено окремі види оціночних понять, які породжують неточність у практичній площині. Проаналізовано праці та позиції вчених, які досліджували ці проблеми. Проведено історичний аналіз застосування оціночних понять у кримінальному праві. Досліджено проблеми, які виникають у практичній діяльності у зв'язку з тлумаченням чи неправильним застосуванням оціночних суджень. Особливу увагу звернено на доцільність застосування більш граматично, стилістично та змістовно правильних українських категорій, ніж тих, які є загальноприйнятими у кримінальному праві України. Запропоновано ідеї та шляхи покращення термінології національного законодавства у галузі кримінального права.

Ключові слова: оціночні поняття, тлумачення, типові поняття, істотна шкода, винятковий цинізм, нагальна потреба, особлива зухвалість, спілник, пособник.

Lavrovych Denys

Yaroslav Mudryi National Law University

EVALUATED TERMS IN UKRAINIAN CRIMINAL LAW

Summary. The article is devoted to the complex researching about one of the main institutions of the criminal legislations of Ukraine. It has deep analysis about the legal nature, essence and concepts of the evaluated terms. It is given an individual types of estimated terms that generates ambiguities in a practical scope. Complete the historical analysis concerning applying the evaluated terms in the native legal system. Researched the mane problems that reveals themselves in a practical activities of judicial and other law enforcements bodies because of wrong applying and understanding some of the evaluated term. Especially the article pays attention concerning the expediency of use more correct legal categories in the Criminal Code of Ukraine. The article includes modern offers concerning the implementation some novels that may help improve the structure of the modern Criminal Code. Author also insists on implementation changes that will help to depart from the conceptions fixed in the past. The article contains the fundamental conclusions about applying the evaluated terms according to the rules of the ukrainian language. It is about stylistic, grammar and semantic specifics of the language using. The author offers to add an additions and to change one of the form of conspiracy. Accordingly, it have proposed the ways to solving the urgent problems and ways to improving a terminology of the ukrainian Criminal Code.

Keywords: evaluated terms, interpretation, criminal legislation, typical definitions, exceptional cynicism, unique insolence, substantial damage, abettor, accomplice.

Постановка проблеми. У 2001 р. був прийнятий новий Кримінальний кодекс України (далі – КК України). Проте, він не вирішив багатьох проблем, пов'язаних з оціночними поняттями в кримінальному праві, які існували ще до його прийняття. Значну кількість термінів чинний КК України успадкував із термінології радянського законодавства, що, у свою чергу, створює незручності щодо розуміння правового застосування того чи іншого визначення у практичній площині сьогодні.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Проблема оціночних понять існувала завжди. Дослідженням цього питання займалися багато науковців серед яких можна виділити таких: Ю.В. Баулін, М.О. Беляев, Я.М. Брайнін, Ю.Ю. Коломієць, В.М. Кудрявцев, В.І. Павликівський, Р.О. Стефанчук, В.М. Стратонов, М.І. Хавронюк та багато інших. Проте, дискусія щодо дослідження оціночних понять у науці кримінального права жваво проводиться і досі, що і потребує подальшого вивчення.

Мета статті. Метою цієї статті є дослідження актуальних проблем кримінального законодавства України щодо існування оціночних понять у кримінальному законодавстві України, їх походження та наслідки запозичення; доцільності таких понять, їх вплив та наслідки їх використання на практиці судово-слідчими органами.

Виклад основного матеріалу. Витоки дослідження оціночних понять мають давню історію. Зокрема, кримінальний кодекс Української РСР (далі – КК УРСР) 1934 року ряснів доволі незрозумілими поняттями. Ст. 54-7 КК УРСР закріплювала поняття «шкідництво». Тут надавалося одразу й визначення – це дія, бездіяльність спрямована до підриву промисловості, транспорту, сільського господарства, грошової системи, торгівлі або інших галузей народного господарства, а так само діяльності державних органів чи громадських організацій з метою ослаблення Радянської держави, якщо це діяння вчинено шляхом використання державних чи громадських підприємств, установ, організацій або шляхом протидіяння їх нормальній роботі [9]. Ідентичною редакцією ця норма закріплювалась і в КК Української РСР 1960 року. Тут ми бачимо, що законодавець, хоч й обмежено розширив визначення самого шкідництва, проте й надав інші поняття, що можуть трактуватися по-різному.

Після прийняття нового КК УРСР ст. 54-7 із однаковим змістом замінювала ст. 61 КК Української РСР. Санкція статті передбачала позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років разом з конфіскацією майна та із засланням на строк до п'яти років чи без такого. Оскільки жодним чином не надано було тлумачення,

наприклад, «дії, бездіяльності спрямованої до підризу» або ж «протидії нормальній роботі», то їх розуміння було віднесено на особистий розсуд правозастосувачів.

Оціночне поняття є динамічною категорією у законодавстві України. Це знаходить свій прояв саме через відсутність єдності щодо трактування того чи іншого визначення або ж поняття у диспозиції відповідної статті КК України. Науковці пропонують досить багато визначень для окреслення оціночних суджень. Зокрема, В.М. Косович вважає що, кримінально-правове оціночне поняття – це поняття, що відображає кількісну або ж якісну кримінально-правову характеристику, яка конкретизується безпосередньо правозастосувальним суб'єктом у кожному окремому випадку, оскільки, будучи формально однаковою за формою зовнішнього прояву (наприклад, «істотна шкода»), може мати різну соціально-правову значущість (наприклад, бути істотною, менш істотною чи неістотною) у кожній конкретній ситуації [1, с. 52]. Я.М. Брайнін ділився міркуваннями щодо поділу оціночних понять на такі, що неконкретизовані законодавцем та на такі, які уточнюються органом, що застосовує закон [2]. А.С. Макаренко також говорив, що закріплення законом оціночних понять – своєрідний спосіб вираження волі законодавця, які виступають важелем, за допомогою якого у результаті реалізації суддями права на розсуд досягається певна стабільність й упорядкованість, а також баланс у суспільних відносинах [7]. Значна кількість таких оціночних понять, що були закріплені законодавцем, містяться саме в Загальній частині КК України. Вони йменуються саме так через те, що їх визначення не розкривається ані в КК України, ані в будь-якому іншому нормативно-правовому акті. Серед таких можна назвати декілька, а саме: «істотна шкода» (ч. 2 ст. 11 КК), «необхідна і достатня шкода» (ч. 1 ст. 36 КК), «достатні підстави» (ч. 2 ст. 37 КК) тощо. М.І. Хавронюк зазначає, що чинний КК України рясніє малозрозумілими термінами, яких у законі не роз'яснено, і кожен прокурор чи суддя можуть тлумачити їх по-своєму: «тяжкі наслідки», «істотна шкода», «завідомо», «загально небезпечний», «привласнення», «злісне ухилення», «мордування», «недбалість», «опір», «щире каяття», «бойова обстановка» і десятки інших. Ніхто не знає, чим різняться вжиті у КК поняття «грабіж» і «розграбування»; «розбій» і «розбій з метою викрадення»; «знущання» і «глумлення»; «психічне насильство» і «залакування» [5]. Слід також зазначити, що задля кращого розуміння та застосування оціночного поняття у практичній площині може бути побудований варіант застосування цього поняття як такого, що цілком не розкриває його зміст, але надає певного роду орієнтири для розуміння. Це зумовлено невід'ємністю застосування таких понять від кримінально-правової сфери.

Варто наголосити, що за сутнісною характеристикою оціночні судження є гнучкими. Їх використання зумовлено різноманітними життєвими ситуаціями, які не можуть охоплюватися нормативними приписами законодавця. Саме це підтверджують слова М.І. Ковальова, який ще в 1973 році зазначив, що суворий формалізм – це «вчорашній» та навіть «позавчорашній» день

кримінального законодавства [4, с. 72]. Це твердження не втратило актуальності й нині. Вважаю необхідним уточнити деякі моменти. Коли ми говоримо про гнучкість оціночних понять, слід розуміти, що ця властивість не звужує власне обсяг розуміння поняття. Так, Ю.Б. Хім'як зазначає, що такий обсяг є стабільним, поняття має чіткі межі. Кількість життєвих ситуацій, у яких виникає необхідність вирішувати питання про те, чи охоплюється обсягом такого поняття конкретний випадок, що стався на практиці, є дуже великою. Тому перелічувати всі відзначені ситуації не видається не лише неможливим, а й недоцільним [3, с. 168].

Достатньо велику кількість оціночних понять законодавець також закріпив і в Особливій частині КК України. Так, у ст. 283 КК України «Самовільне без нагальної потреби зупинення поїзда» застосовується таке поняття як «нагальна потреба». Поняття не розширюється жодним поясненням. Законодавець навмисне подав це поняття як оціночне судження. Виходячи із суспільних потреб, цим поняттям може охоплюватися безліч питань, що виникають як і за першої необхідності (у разі виникнення надзвичайної ситуації тощо), так і за будь-яких інших обставин. Схожа ситуація із поняттям виняткового цинізму. Ч. 1 ст. 296 КК надає наступне визначення хуліганства – це грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом [6]. Одже, ми розуміємо, що задля ефективного використання на практиці потрібне більш детальне тлумачення такого поняття. Судом було роз'яснено деякі моменти, а саме що під винятковим цинізмом можна розглядати дії, поєднані з демонстративною зневагою до загальноприйнятих норм моралі, наприклад, проявом безсоромності чи грубої непристойності, знущанням над хворим, дитиною, особою похилого віку, або такою яка перебувала у безпорадному стані та інше [6, п. 5, абз. 2]. Щодо цього О.О. Пашенко висловлював думку, що оціночні поняття доцільно ділити на два види: ті, які в самому законі не уточнюються шляхом порівняння з іншими, формально визначеними поняттями (наприклад, «винятковий цинізм», «особлива зухвалість»; ті, що вживаються в диспозиціях кримінально-правових норм поряд з іншими (формально визначеними) поняттями, що дає змогу порівнювати їх із вищевказаними [8, с. 169].

Із викладеним поділом неможливо не погодитись. У нашому випадку, суд видав неповне тлумачення поняття виняткового цинізму, тим самим надав односторонню змогу його оцінки.

Стаття 54 КК УРСР 1960 р. у відповідних частинах передбачала введення поняття «ворог трудящих». Слід зазначити, що воно, згідно радянської ідеології уособлювало інше, більш поширене поняття – «ворог народу». Частина 10 цієї статті була сформульована наступним чином: «За пропаганду або агітацію, яка полягає в заклик до повалення, підризу або послаблення радянської влади чи до вчинення окремих контрреволюційних злочинів (ст. 54-2 – 54-9 цього Кодексу), а також за розповсюдження чи виготовлення або зберігання літератури того самого змісту застосовується – позбавлення волі на строк не менш, як шість місяців. За ті самі дії під час масових заворушень, або з використан-

ням релігійних або національних забобонів мас, або у военній обстановці, або в місцевостях, оголошених на воєнному стані, застосовуються – заходи соціального захисту, зазначені в ст. 54-2 цього Кодексу» [9]. Було введено поняття «заклик до повалення, підризу або послаблення радянської влади». Жодному розширенню він не підлягав.

Із проголошенням незалежності Україна перебрала всі нормативно-правові акти держави-попередниці – УРСР. Становлення кримінального права Української РСР здійснювалося внаслідок провадження тодішніх політичних засад. Зважаючи на це, можна казати що, не дивлячись на шлях деформації загально визнаних принципів та норм у минулому, галузь кримінального права тепер розвивається у діаметрально-протилежному напрямі. З приводу цього І.Я. Терлюк наголошує, що формування в Україні основ радянського кримінального права, як і радянської правової системи в цілому, опиралося на вироблені російськими більшовиками ідейні засади («революційна правосвідомість», «революційна правотворчість», диктатура пролетаріату тощо), і поширювалося у спосіб примітивної рецепції кримінального права більшовицької Росії. Декрети, постанови, накази та інші документи ставали також першоджерелами права в Українській РСР. Використання радянського законодавства суттєво обмежувало можливості розробки й запровадження власного законодавства, в тому числі кримінального [11, с. 81]. Гальмувався цілісний розвиток із усіма демократичними інститутами. Незважаючи на певний прогрес цього етапу, з історичної точки зору можна стверджувати, що разом із рецепцією кримінально-правових норм (у тому числі, що стосується оціночних понять) Україна перейняла ряд суперечливих понять, що не властиві за вживанням в українській мові. Наприклад, стаття 27 Кримінального кодексу України закріплює види співучасників злочину. У ч. 5 законодавець надає термін «пособник» – це особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками, а також особа, яка задалегідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, сліди злочину чи предмети, здобуті злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети, або іншим чином сприяти приховуванню злочину. Визначення терміну «пособник» закріплено у Словнику української мови 1978 року та в Українському стилістичному словнику (за редакцією І.І. Огієнка) 1924 року. Вважаю, що постає необхідність замінити термін «пособник» на більш стилістично правильний – «спільник». Спільник, згідно Українського стилістичного словника – це особа: 1) яка бере участь у чому-небудь спільно з кимось; 2) яка поділяє чий-н ебудь думки, погляди (прибічник; однудумець); 3) співучасник яких-небудь ганебних

або ворожих дій, учинків; (поплічник) [12, с. 528]. Слід сказати, що саме третє вищенаведене визначення є найбільш прийнятним до приближеного розуміння спільника, як одного із співучасників злочину. Беззаперечним є те, що це визначення одразу ж не можливо пристосувати на безповоротне застосування у кримінально-правовому полі. Необхідне детальне узгодження визначення спільника в наукових колах, як складової інституту співучасті у злочині.

Широке застосування іншомовних термінів у законодавстві України зумовлено плином часу. Це є своєрідним проявом фактору розвитку. Проте, так зване «здирання» терміну задля впровадження його в іншій мовній осередок у XXI столітті – неприпустимо. Такий варіант не варто розглядати як розвиток, оскільки саме це деструктивно впливає на розуміння інституцій, що розвиваються під впливом такого середовища. Таке твердження підтримує і С.Й. Карванський [13]. Внаслідок русифікації радянського права України ми маємо досить багато неточностей щодо визначення термінології та оціночних понять саме українською мовою. Це зумовило розвиток та усталеності використання похідних таких термінів. Таким чином, мова йде не лише про співучасть у злочині. Як приклад, можна говорити і про певне недоречне закріплення законодавцем правового статусу терміну «вимагання» статтю 189 КК України (натомість стилістичного варіанту вживання в українській мові слова «здирицтво») тощо.

Висновки і пропозиції. Існування категорії оціночних понять у кримінальному праві України є усталеним явищем. Це зумовлюється, насамперед, стрімким розвитком необхідності кримінально-правової охорони суспільних благ. Нормативними приписами, законодавець намагається упорядкувати деякі з них. Застосування оціночних понять дає змогу здійснювати всебічне реагування державою щодо численних суспільно-небезпечних посягань на суспільний лад. Слід також розуміти, що чітко регламентувати усі посягання – неможливо. У цьому і полягає справжня сутність застосування оціночних понять. З аналізу історії ми можемо стверджувати, що під час свого становлення Україна імplementувала до кримінального законодавства багато оціночних понять, що не були (а деякі з них – і нині не є) типовими. Це стосується як і стилістичного використання, так і практичного. З огляду на такі обставини, можна зробити висновки та вказати на необхідність виправлення вказаних недоліків та на доцільність упорядкування нормативних приписів, закріплених ще в Українській РСР. Саме це в майбутньому зможе допомогти покращити тлумачення та усунути виявлені недоліки закріпленої термінології у національному кримінальному праві.

Список літератури:

1. Косович В.М. Оціночні поняття як джерело і форма права. *Вісник Львівського університету : серія юридична*. 2004. № 40. С. 52–59.
2. Брайнін Я.М. Кримінальний закон та його застосування : монографія. Москва, 1967. 240 с.
3. Хім'як Ю.Б. Оціночні кримінально-правові поняття та вимога визначеності закону у рішеннях Європейського суду з прав людини. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2011. № 2. С. 165–170.
4. Ковальов М.І. Оптимальне співвідношення формального та оціночного в кримінальному законі. *Радянська держава і право*. 1973. С. 68–74.

5. Хавронюк М.І. Чи знаєш ти, українцю, за що тебе посадять і скільки дадуть? *Дзеркало тижня*. 2015. № 1. С. 2.
6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-XIV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26.
7. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хуліганство» від 22.12.2006 № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va010700-06>
8. Пашченко О.О. Соціальна зумовленість використання оціночних понять у кримінальному праві. *Право і суспільство*. 2016. № 3(1). С. 165–171.
9. Кримінальний кодекс УРСР : Закон УРСР від 28 грудня 1960 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1961. № 2.
10. Макаренко А.С. Суддівський розсуд при призначенні покарання в Україні : монографія. Одеса, 2013. 269 с.
11. Терлюк І.Я. Огляд історії кримінального права України. Навчальний посібник. *Ліга-Прес*. Львів, 2007. 92 с.
12. Словник української мови: в 11 томах. Том 9. 1978. С. 529. URL: <http://sum.in.ua/p/9/529/1>
13. Карванський С.Й. Пошук українського слова, або боротьба за національне «Я». *Академія*. 2001. 233 с.

References:

1. Kosovych V.M. (2004). Otsinochni poniattia yak dzherelo i forma prava [An evaluated terms as the source and the form of law]. *Visnyk Lvivskoho universytetu : serii yurydychna*, no. 40, pp. 51–59.
2. Brainin Y.M. (1967). Kryminalnyi zakon ta yoho zastosuvannya [The Criminal law and it's applying]. Moscow, p. 240.
3. Khimiak Y.B. (2011). Otsinochni kryminalno-pravovi poniattia ta vymoha vyznachenosti zakonu u rishenniakh yevropeiskoho sudu z prav liudyny [An evaluated legal terms and certain requirement of the law in a european court of human rights decicion]. *Visnyk Natsionalnoi Akademii Prokuratury Ukrainy*, no. 2, pp. 165–170.
4. Kovalov M.I (1973). Optymalne spivvidnoshennia formalnoho ta otsinochnoho v kryminalnomu zakoni [Optimal ratio of formal and evaluated terms in Criminal law]. *Radianska derzhava i pravo*, pp. 68–74.
5. Khavroniuk M.I. (2015). Chy znaiesh ty ukraintsiu za shcho tebe posadiat i skilky dadut? [Do you know ukrainian, for what will you be accused and how long you will be in prison?]. *Dzerkalo Tyzhnia*, no. 1, p. 2.
6. Kryminalnyi Kodeks Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. no. 2341-XIV / Verkhovna Rada Ukrainy [The Criminal Code of Ukraine is from September, 51 of 2001 No. 2341-XIV / Verkhovna Rada of Ukraine].
7. About the practice in a hooliganism cases: decree of the plenum of the Supreme Court of Ukraine from 22.12.2006 No. 10 / *Verkhovna Rada Ukrainy*.
8. Pashchenko O.O. (2016). Sotsialna zumovlenist vykorystannia otsinochnykh poniat u kryminalnomu pravi [Social precondition of using an evaluated terms in the Criminal law]. *Pravo i Suspilstvo*, pp. 165–171.
9. The Criminal Code of USSR from 28.12.1960 No. 2 / *Verkhovna Rada Ukrainy*.
10. Makarenko A.S. (2013). Suddivskyi rozsud pry pryznachenni pokarannia v Ukraini [Judicial consideration during sentencing in Ukraine]. Odessa, pp. 165–171.
11. Terliuk I.Y. (2007). Ohliad istorii kryminalnoho prava Ukrainy [Historical overview of the ukrainian Criminal law]. Lviv, p. 92.
12. Ukrainian language dictionary: in 11 parts. Part 9. (1978). P. 529. URL: <http://sum.in.ua/p/9/529/1>
13. Karvanskyi S.Y. (2001). Poshuk ukrainskoho slova abo borotba za natsionalne «Ya» [In seek of ukrainian word or a struggle for the national «self-identification»]. *Akademiia*, p. 233.